

МЕТАМОВНА ПРИРОДА ПЕРФОРМАТИВНИХ МОВЛЕННЄВИХ АКТИВ

У статті йдеться про необхідність розрізнення метакомунікативних елементів та перформативних мовленнєвих актів, ототожнення яких перешкоджає правильній інтерпретації інтенцій мовця в дискурсі.

Ключові слова: *метамова, перформатив, дискурс, іллокуція, дія, мовець, експліцитний.*

The article is focused on the importance of differentiating between metacommunicative elements and performative speech acts, since treating these units as identical ones impedes correct interpretation of the speaker's intentions in discourse.

Key words: *metalanguage, performative, discourse, illocution, action, speaker, explicit.*

Сучасні дискурсознавці нерідко звертаються до префікса "мета-", коли звертають увагу на *метамову, метатекст, метакомунікацію, метакомунікативні акти, метакомунікативні одиниці, метадискурс* тощо [3, с. 224; 5; 7, с. 176; 4; 12; 20, с. 1325]. І.С. Шевченко виокремлює дві основні тенденції використання префікса "мета" в лінгвістичній науці: з одного боку, його вважають синонімом до слів "псевдо" або "супутність", а з іншого – цим префіксом реферують до таких елементів дискурсу (метакомунікативних одиниць), які слугують для вербального представлення (експонування) дій автора або мовця, спрямованих на створення і розгортання тексту [15, с. 293]. У межах першого підходу вчені розглядають метамову як лінгвістичний інструмент опису природних мов, тобто як спеціальну мову другого порядку, якою здійснюється репрезентація іншої мови [1, с. 10-11; 11; 6, с. 39]. Представники другого підходу розглядають метакомунікативні елементи тексту або дискурсу як висловлювання, що супроводжують мовленнєві ходи, слугують підтриманню мовленнєвого контакту, ведуть до зміни чи збереження мовленнєвого ходу, керують змістовою стороною розмови, організують її оформлювальну сторону, виконують регулятивну функцію у спілкуванні [5, с. 35, 79; 12]. У спробі класифікації метакомунікативних висловлювань Л.М. Михайлов поділяє всю їхню сукупність на дві групи: а) фатичні метакомунікативні висловлювання; б) перформативні метакомунікативні висловлювання [8, с. 225]. Таку думку поділяють також інші вчені, прирівнюючи метакомунікативні висловлювання до перформативних, або стверджуючи про їхню паралельність [5, с. 38; 9, с. 218; 21, с. 225]. Ми вважаємо, що метамовна природа перформатива є лише однією з його властивостей, а не базовою сутністю і на підставі цього пропонуємо розглядати метакомунікативні акти як різновиди перформативних мовленнєвих актів (далі – ПМА), а не навпаки. Адже залежно від природи дії, яку виконує перформатив та значимості наслідків, які він викликає, визначається його роль у дискурсі. Відтак, потреба з'ясування метамовної природи перформативів зумовлює **актуальність** дослідження, що є важливим для правильної інтерпретації комунікантами мовленнєвих дій один одного, для належного висвітлення ролі та функцій ПМА у будь-якому дискурсі. Тому в цій розвідці поставлено за **мету** обґрунтувати відмінність ПМА та метакомунікативних елементів з точки зору їхньої дієвості в дискурсі.

Умовиводи щодо наявності чи відсутності ознак метамови у ПМА здійснено на **матеріалі** висловлювань, представлених у корпусі з 63 англомовних протестантських проповідей, проголошених після 2000 року. До цих пір висловлювання типу *I refer to; I emphasize; Let me hasten to admit; but I affirm* були категоризовані різними способами. Одні вчені називають їх "прагматичними маркерами" [16, с. 30; 18, с. 169], інші – "метакомунікативними компонентами" [5, с. 79-

81] або "структивним дискурсом" [5, с. 90; 13]. Незважаючи на те, що метакомунікативні компоненти частково подібні до прагматичних маркерів функціями, які ними реалізуються [16, с. 30], від терміну "прагматичний маркер" (також відомого як "маркер дискурсу") слід відмовитися, оскільки він переважно асоціюється зі вставними фразами на кшталт *you know, well, I mean, you see, oh, etc.* [17, с. 191], а відтак, може бути причиною накладання понять одне на одне. Зокрема, визначення прагматичних/дискурсивних маркерів, сформульоване Гансеном, демонструє віддаленість цих мовленнєвих одиниць від перформативних через відсутність у прагматичних маркерів пропозиціонального змісту та соціально-релевантного значення: "з'єднувальні непропозиціональні елементи широкого діапазону дії, які мають цілком процедуральне значення та які функціонують як інструкції мовця слухачеві щодо того, як останній має інтегрувати сприйняту одиницю в загальну когерентну ментальну репрезентацію" [19, с. 358]. Ми ж переконані, слідом за М.Ю. Міхеєвим, що відмінністю перформативних висловлювань від інших комунікативних одиниць є те, що їхнім денотатом є зміна стану речей, яка настає завдяки цьому висловлюванню, одночасно з ним та є невіддільним від нього [9, с. 214]. Найбільше прихильників має такий підхід до співвідношення метамови й перформативів, згідно якого перформативи є метамовою, що використовується мовцем у МА для опису власного дискурсу [5, с. 38, 79-81; 9, с. 218; 21, с. 182, 225; 12]. Погоджуючись, що метамова є автокоментарем мовця та супроводжує основну комунікацію (ту, яка здійснює прийом/передачу інформації, релевантної для учасників комунікації), ми готові лише частково поділяти цю точку зору, адже вона не враховує діяльнісний аспект вимовлених у прагматичних координатах "я-ти-тут-зараз" автореферентних висловлювань, який найбільше актуалізується в перформативах.

Спробуємо обґрунтувати нашу позицію, згідно якої метакомунікативні та перформативні мовленнєві одиниці не є еквівалентними, а натомість, перформативи діляться на різновиди, які ми умовно назвемо "метамовні" та "дієві". Разом із тим, укажемо на показники їхнього розрізнення. Сприяття з'ясуванню висунутого питання може порівняння особливостей функціонування перформативів метамовної та дієвої природи.

Якщо прийняти, що ПМА є метамовою, тоді їхня функція зводиться до відображення контактовстановлення, забезпечення початку, продовження та зупинення мовленнєвої інтеракції [14, с. 43], а також для експлікації ставлення мовця до власного повідомлення, забезпечення оформлюючої та структурної сторін свого дискурсу. Покажемо, що такий підхід применшує роль ПМА, адже діапазон функцій ПМА є значно ширшим. Водночас, існують такі ПМА, які реалізують саме перераховані щойно інтенції, та відповідаючи критеріям перформативності, відіграють також роль метамови.

Наприклад:

(1) *Do we really want the kingdom of God to come? That is the question. (CW-01)*

(2) *The promises of Scripture may very roughly be reduced to five heads. It is promised that .....I turn to the idea of Glory. There is no getting away from the fact that this idea is very prominent in the New Testament. (CW-03)*

(3) *The sermons I shall preach over the next few weeks will explore this in greater detail. For the moment let me close by quoting some lines of George Herbert (JWMC-008)*

Виділені звороти *That is the question, I turn to, let me close by* вже на рівні їхнього локутивного акту номінують самі себе. У першому прикладі проповідник називає іллокуцію свого МА у номінативний спосіб, у другому – вербативно, у третьому – у модалізований спосіб. Як видно, наведені висловлювання в однаковій мірі є метакомунікативними елементами (є автокоментарем мовця щодо розгортання власного дискурсу), а також і перформативами (виконують дії шляхом їх називання). Не можна не помітити, що жоден із прикладів не передбачає після себе яких-небудь наслідків. Так, постановка запитання не ініціює діалогу, бо воно не є конкретно адресоване нікому з присутніх; перехід до поняття "слави" не є обіцянкою про майбутню дію, а є описом дії,

що вже відбувається; завершення промови цитатою, про яке повідомляє мовець, не змінює ані ментального, ані соціального стану речей.

Контраст із наступними прикладами, які одночасно відповідають критеріям метамови та перформативності, є доцільним для виявлення того аспекту, якого бракує метамові – дієвості. Цей аспект розуміємо як таку **властивість висловлювання, яка полягає в спричиненні мовленнєвим актом таких наслідків у стані речей або у поведінці адресата, які неможливо викликати без продукування цього висловлювання.**

(4) *Concerning this problem, which in one way or another we all face, I offer two preliminary observations.* (CW-05)

(5) *It's a real delight to be able to join you for this very special occasion, and I want to thank you for your welcome. Bishop John, thank you very much for making us all feel welcome here. And I hope that those outside [of the marquee] are not perishing of heatstroke already – I promise I'll try not to go on too long.* (AB-004)

Кожна з цих двох дискурсем, що містять вжиті перформативно іллокутивні дієслова – *offer*, *thank* та *promise*, виконує дію пропонування, дякування та обіцянки відповідно.

Якщо *offer* передбачає наслідок – надання мовцем адресатові того, що було запропоновано, а *promise* – дотримання обіцянки, то *thank* не має таких конвенціональних вимог. У діалозі цей перформатив міг би спровокувати відповідний реакційний МА, але в монолозі він функціонує незалежно від реакції на нього. На цьому етапі аналізу слід визнати, що критерій наявності/відсутності наслідків не є достатнім для ототожнення чи розрізнення ПВ та метамови, внаслідок чого виникає потреба формулювання додаткових параметрів.

Наступним показником є невід'ємність чи факультативність перформативного вживання іллокутивного дієслова або його семантичного еквіваленту для виконання запланованої мовцем дії. Повернемося до прикладів (1 – 3), які мають характеристики і метамови, і перформативності, та доповнимо їх декількома наступними:

(6) ***I repeat**, there is a wisdom of sorts down this road of unquestioning resignation.* (CW-06)

(7) *But if you ask what is the principal part of the belief – why we are to suppose that God created angels – **I shall reply that the puzzle isn't why God created angels but why he ever created anything else.*** (CW-14)

Очевидно, що дію повторення можна виконати і без експлікування іллокутивного дієслова *repeat*, так само, як і дію надання відповіді без зазначення мовцем того факту (за допомогою лексеми *reply*), що він відповідає. Розуміння адресатом такого повідомлення не буде ускладнене, бо в ході сприйняття промови факт повторення чи надання відповіді стане для нього очевидним.

На противагу наведеним різновидам ПМА, є й інші – такі, які є невід'ємним складником виконання певної мовленнєвої дії та є інтенціональним ядром МА. Як бачимо з прикладів, неможливо подякувати без вимовлення іллокутивного дієслова *thank* у прикладі (5), пообіцяти без *promise* у прикладі (5). Без вживання *offer* пропозиція мовця у прикладі (4) може бути сприйнята як дещо інше (наприклад, як нав'язування думки, констатація факту тощо). Долучимо ще декілька дискурсем, що містять ПМА, які ми називаємо дієвими:

(8) *So **we welcome** our Fijian brothers and sisters not as strangers but as members of our extended family. And **we wish them well** in the Olympic Games that are about to begin.* (JWMC-003)

(9) *So **let me urge you**, take a high view of singing. Do it in the bath, along the road, while you're walking, do it most of all when you're with your children and grandchildren.* (Chch-0002)

Привертає увагу той факт, що тільки останній МА вимагає від адресата результату, оскільки є закликом до дії. Перший ПМА наслідків не передбачає, бо його метою є висловлення емоцій, відчуттів та ставлення. Але прагматичний смисл обох МА буде втрачено, якщо вилучити з них іллокутивне дієслово чи зворот. Так, без лексеми *welcome* вчинок привітання не матиме місця, без *wish them well* не буде здійснено побажання добра близьким людям, без *urge* висловлювання хоча і матиме імперативну модальність, але

адресат не знатиме очікувань проповідника від нього (прохання, наказ, порада, вимога тощо). Важливість розуміння слухачем цих очікувань зумовлена відмінністю в іллокутивній силі можливих у цій ситуації імперативів. Різниця може бути окреслена таким чином:

$S \rightarrow H$, що P ,

де S – це адресант, H – це адресат, а P – це пропозиціональний зміст.

Прохання: $S^!$ $\rightarrow H$, що $P +/-$

Порада: $S^!$ $\rightarrow H$, що $P +$

Наказ: $S^{!!!}$ $\rightarrow H$, що $P +/-$

Вимога: $S^{!!!}$ $\rightarrow H$, що $P +/-$

Заклик: $S^{!!}$ $\rightarrow H$, що $P +/-$

У більшості випадків P може бути для H як позитивним $+$, так і негативним $-$, і лише у випадку поради P є позитивним, тобто вигідним для H . Але іллокутивна сила цих МА неоднакова, що схематично подано кількістю знаків $!!!$. Порада та прохання мають по одному знакові $!$, адже, користуючись одним із цих способів, S знає, що сприйняття адресатом його повідомлення є цілком вільним та необов'язковим. Обираючи наказ, вимогу або заклик, та, звісно, маючи на це повноваження, проповідник показує адресатові, що почутий імператив є обов'язковим до виконання, незалежно від сприятливості чи несприятливості для останнього. Оскільки саме *urge* обрано мовцем у дискурсеми, яку ми аналізуємо, то звернемося до його словникової дефініції.

Urge:

1) (*urge somebody to do something*): to advise or try hard to persuade somebody to do something;

2) (*urge something on/upon somebody*): to recommend something strongly;

3) (*urge somebody/something + adverb/preposition*) /formal/: to make a person or an animal move more [22].

Хоча заклик є слабшим від наказу та вимоги (перше значення), бо залишає адресатові можливість для відмови, проповідник надає перевагу саме йому, що можна пояснити бажанням мовця залишити адресатові певну свободу дій.

Так, на основі розглянутих прикладів бачимо, що іноді розщеплення перформативного значення висловлювання, вжитого як засіб фіксації іллокутивної сили мовленнєвого акту, показує семантичну надлишковість. Таке явище надлишкового вживання індикатора іллокутивної сили може бути назване "гіперекспліцитністю" [2], "комунікативно-функціональною гіперхарактеризацією" [10; 14, с. 63], та є проявом функціонування метамови в дискурсі.

Отже, з'ясовано, що метакомунікативний аспект може бути наявним у різноманітних МА, експліцитному вираженню якого, перш за все, сприяють ПМА. Метамова та ПМА не є ідентичними прагматичними мовленнєвими засобами, але деякі різновиди ПМА, у свою чергу, є метамовними. Йдеться про ті, які одночасно наділені такими двома характеристиками, як відсутність спрямованості на результат, наслідки чи зміни, а також – факультативність, або іншими словами – надлишковість. **Дієві ПВ** здійснюють такі дії, які приводять до соціальних або ментальних змін свідомості адресата або стану речей у світі. Крім цього, вони є таким засобом для реалізації дії, яку називають, що вилучення іллокутивного дієслова чи звороту із МА нівелює його вимовляння. **Метамовні ПВ** коментують дію мовця, та їхнє вимовляння є додатковим комунікативним зусиллям мовця, адже виконання запланованої мовленнєвої дії мовцем можливе і без таких мовленнєвих конструкцій.

Розглянуті особливості дієвої та метамовної природи перформативів мають безпосереднє значення для інтерпретації ПМА у будь-якому різновиді дискурсу, зокрема у релігійному та теологічному. Закріплення за перформативами особливого статусу одиниць дискурсу, які приводять до широкого спектру наслідків, значимих у соціальному і комунікативному аспектах, забезпечує найбільш коректне сприйняття цих мовленнєвих дій комунікантами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю.Д. Перформативы в грамматике и в словаре / Ю.Д.Апресян // // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. 1986. – № 3. – С. 208-223.
2. Безугла Л.Р. Исторична динаміка мовленнєвого акту квеситива в німецькій та англійській мовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 "Германські мови" / Л.Р. Безугла. – Харків, 1998. – 22 с.
3. Вежбицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики / Анна Вежбицкая. – Москва: Языки славянской культуры, 2001. – 272 с.
4. Голоднов А.В. Персуазивность как универсальная стратегия текстообразования в риторическом метадискурсе (на материале немецкого языка): дис. ... доктора філол. наук: 10.02.04 / Антон Владимирович Голоднов. – С.-Пб., 2011. – 402 с.
5. Григорьева В.С. Дискурс как элемент коммуникативного процесса: прагмалингвистический и когнитивный аспекты: монография / В.С. Григорьева. – Тамбов: Изд-во Тамб.гос.техн.ун-та, 2007. – 288 с.
6. Демьянков В.З. Когнитивная лингвистика как деятельность //Когнитивные исследования языка: Вып. V. Исследование познавательных процессов в языке: Сборник научных трудов / Гл.ред. Е. С. Кубрякова. – М.: Институт языкознания РАН, 2009. – С. 30 – 42.
7. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / М. Макаров. – М.: Гнозис, 2003. – 280 с.
8. Михайлов Л.М. Коммуникативная грамматика немецкого языка : учебник / Л.М. Михайлов. – М.: Высш. шк., 1994. – 256 с.
9. Михеев М.Ю. Перформативное и метатекстовое высказывание (или чем можно испортить перформатив?) / М.Ю.Михеев // Логический анализ языка: Противоречивость и аномальность текста. – М.: Наука, 1990. – С. 213-225
10. Невзорова Г.Д. Развитие вопросительных высказываний в английском языке: автореф. дисс. на соиск. науч. степ. канд. філол. наук: спец. 10.02.04 "Германские языки" / Г.Д. Невзорова. – Л., 1984. – 16 с.
11. Никифорова Н.А. Структурные особенности английского семантического метаязыка (на материале глагольной лексики дефиниций словаря "Macmillan English Dictionary"): дисс. ... кандидата філол. наук: 10.02.04 / Никифорова Наталья Александровна. – Смоленск, 2011. – 156 с.
12. Сеницына А.Н. Метакоммуникативные единицы и их роль в организации и регуляции англоязычного диалогического общения: дисс. ... канд. філол.наук: 10.02.04 / Сеницына Анна Николаевна. – С.-Пб., 2005. – 223 с.
13. Сухих С.А. Личность в коммуникативном процессе / С.А. Сухих. – Краснодар: Изд-во Южного института менеджмента, 2004. – 143 с.
14. Шевченко И.С. Историческая динамика прагматики предложения: английское вопросительное предложение 16 – 20 вв. / И.С. Шевченко. – Харьков: Константа, 1998. – 168 с.
15. Шевченко И.С. Метадискурсивные категории диалогического дискурса / И.С. Шевченко// Функциональная лингвистика. Збірник наукових праць. – Том 2. – КРІППО, 2011. – С.292-294
16. Brinton L.J. Pragmatic markers in English. Grammaticalization and discourse functions // Laurel J. Brinton. Mouton de Gruyter, 1996. – 412 p.
17. Concise Encyclopedia of Pragmatics. Second edition. Ed.by J.L. Mey. – Elsevier, 2009. – 1183 p.
18. Fraser B. Pragmatic markers / Bruce Fraser // Pragmatics Vol. 6, No. 2.-International Pragmatics Association, 1996. – P.167 -190
19. Hansen M.M. The function of discourse particles: a study with special reference to spoken standard French / Maj-Britt Mosegaard Hansen. – Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1998. – 417 p.

20. Ifantidou E. The semantics and pragmatics of metadiscourse / E. Ifantidou // Journal of Pragmatics. Vol. 37. – Elsevier, 2005. – P. 1325-1353
21. Leech G. Principles of Pragmatics / G. Leech. Longman, 1983. – 257 p.
22. Oxford Advanced Learner`s Dictionary: [Электронный ресурс]. Режим доступа до словника: <http://oald8.oxfordlearnersdictionaries.com>